

GESCHIEDFILOSOFIE ALS GESCHIEDTHEORIE

De teneur van Jansens bijdrage is dezelfde als die van Offeringa in *Groniek* 89/90 ('Taal en Geschiedenis' (hierna af te korten als T&G), (1984), 118-127). Immers ook bij hem gaat het om terrenaafbakening en tussen filosofen en historici. In tegenstelling tot Offeringa, die een scherpe scheiding tussen beide categorieën van wetenschapsbeoefenaars voorstaat, stelt Jansen echter een nieuw terrein voor, dat een bemiddelende functie zou moeten vervullen tussen de filosofie en de 'gewone' geschiedwetenschap. Dat hij in verband hiermee Romeins begrip 'theoretische geschiedenis' nieuw leven wil inblazen wekt de nodige verbazing. Romein moest immers niets van filosofie hebben en een bemiddeling is nu eenmaal bij voorbaat tot mislukking gedoemd als de legitimititeit van één van de partijen wordt ontkend. De opmerking dat Romein alleen was gekant tegen de speculatieve (geschied)filosofie is niet terecht, omdat hij ook filosofen als Rickert, Simmel en Dilthey de deur heeft gewezen. (1) Dat de wetenschaps- of kennisleer van de geschiedenis (door Jansen steeds 'analytische geschiedfilosofie' genoemd, maar naar mijn weten voor het eerst door Aron als 'kritische filosofie van de geschiedenis' aangeduid) pas na de Tweede Wereldoorlog zou zijn ontstaan en dat Romein er daarom bij zijn introductie van het begrip theoretische geschiedenis in 1946 nog geen weet van kon hebben, is dus bepaald een misvatting. Per slot van rekening schreef Aron al in 1938: *'La philosophie traditionnelle de l'histoire trouve son achèvement dans le système de Hegel. La philosophie moderne de l'histoire commence par le refus du hegelianisme ... la philosophie critique de l'histoire renonce à atteindre le sens ultime de l'évolution. L'analyse de la connaissance historique est à la philosophie de l'histoire ce que la critique kantienne est à la métaphysique dogmatique'*. (2) Bovendien werd van dezelfde Aron in 1938 ook zijn belangwekkende *Introduction à la philosophie de l'histoire* gepubliceerd, die allerminst over de speculatieve geschiedfilosofie handelt.

Jansen geeft het volgende motief voor de introductie van zijn nieuwe bemiddelende terrein van de 'geschiedtheorie': *'Het schep- pen van zo'n reflectief tussengebied is nu meer geboden dan ooit omdat in de tussentijdse veertig jaar de geschiedfilosofie er niet in geslaagd is de interesse onder historici voor een groot aantal van Romeins problemen te vergroten'*. Deze uitspraak impliceert onder meer dat historici uit zichzelf nauwelijks interesse hebben voor deze problemen (geschiedfilosofen zijn er immers niet in 'geslaagd' de interesse ervoor te vergroten). Toch wil Jansen de 'schuld' voor dit gebrek aan interesse niet in de schoenen van historici schuiven. Hij vindt het kennelijk een vanzelfsprekend gegeven dat van historici op dit terrein nu eenmaal zeer weinig is te verwachten en dat hun een theoretische interesse moet worden aangepraat. Omdat de geschiedfilosofie dit niet is gelukt moet het daarom worden geprobeerd met een 'geschiedtheorie', waarmee het historici kennelijk zoveel schrik inboezemende woord 'filosofie' wordt vermeden. Deze zoveelste poging om filosofie buiten een directe bemoeienis met de geschiedenis te houden (het behoort langzamerhand tot een vast ritueel van een historicus dit als een *obiter dictum* bij iedere theoretische beschouwing toe te voegen:

zie bijvoorbeeld Oerlemans in T&G, 194/195) is bij nader inzien weinig overtuigend. De argumenten hiervoor zijn de volgende.

Jansen gaat bij de uitwerking van zijn begrip geschiedtheorie vooral uit van de visies op de geschiedfilosofie van Van den Braembussche en Ankersmit, maar betreft die van mij er ook indirect bij. Hij baseert zich vooral op het standpunt van Van den Braembussche, die hij wil inlijven bij zijn conceptie van de geschiedtheorie en dat tegenover de visie van Ankersmit wordt geplaatst. Ten aanzien van Van den Braembussches standpunt staan twee aspecten centraal: het idee van een 'pragmatische' geschiedfilosofie en zijn benadrukken van de *context of discovery* naast de *context of justification*.

Wat de pragmatische geschiedfilosofie betreft moet in de eerste plaats worden opgemerkt dat dit begrip is overgenomen van de Poolse historicus Topolski, die in zijn *Methodology of history* (3) een pragmatische methodologie tegenover een apragmatische methodologie plaatst (een idee overigens, dat behalve bij Van den Braembussche geen ingang heeft gevonden). Het verbaast enigszins dat Van den Braembussche Topolski als voorbeeld neemt, omdat hij benadrukt dat geschiedfilosofen onvoldoende kennis nemen van de historiografische praktijk en Topolski juist is bekritiseerd omdat hij dit onvoldoende doet en ook veel te normatief te werk gaat, iets waar Van den Braembussche ook al tegen is. (4) Het begrip 'pragmatisch' wordt door Van den Braembussche dan ook meer in ideologische zin gebruikt, zonder zelf Topolski's praktijk te volgen. Het idee van een pragmatische geschiedfilosofie wordt door hem gekoppeld aan een benadrukken van de 'infrastructuur' van de geschiedwetenschap tegenover de 'suprastructuur', een idee dat van Goldstein is overgenomen. Verder wil hij de methodologie van de geschiedwetenschap benadrukken en uitdrukkelijk aandacht besteden aan de 'voortgang van de geschiedwetenschap als academische discipline' (T&G, 51), terwijl de paradigma-theorie van Kuhn ook een rol lijkt te spelen in deze theoretische cocktail. (5)

Ten aanzien van al deze aspecten schiet de analytische geschiedfilosofie volgens Van den Braembussche tekort. In dit verband zou ik allereerst willen opmerken dat het begrip 'analytische geschiedfilosofie' in zoverre misleidend is, dat hiermee wordt gesuggereerd dat het om een bepaalde 'school' zou gaan. Laat ik er direct aan toevoegen dat het in het betoog van Van den Braembussche - en Jansen volgt hem hierin - ook min of meer bewust als zodanig wordt voorgesteld. Deze suggestie is echter niet terecht. Analytische geschiedfilosofie kan alleen worden begrepen als een specialisatie binnen een filosofie, die door sommigen met de uitermate vage parapluterm 'analytische filosofie' wordt aangeduid en waarmee wordt bedoeld op bepaalde hoofdstromingen binnen de Angelsaksische filosofie van deze eeuw. (6) De wetenschaps- en kennisleer van de geschiedenis kan daarom beter 'kritische geschiedfilosofie' worden genoemd, zoals Walsh en Dray in hun inleidingen ook doen (7) en Aron al eerder had gedaan met betrekking tot de theorieën van Dilthey, Rickert, Simmel en Weber (zie noot 2). 'De' analytische geschiedfilosofie bestaat dus niet: er is sprake van talloos vele theorieën en aspecten van de geschiedenis, die binnen de Angelsaksische geschiedfilosofie de aandacht krijgen. Niet alleen de 23 jaargangen van *History and theory* zijn hier een illustratie van, maar ook het feit dat een geschiedfilosoof als Goldstein, op wiens ideeën Van den Braembussche zich zozeer baseert, er zonder meer toe gerekend moet worden.

Jansen neemt het standpunt van Van den Braembussches pragmatische geschiedfilosofie over, maar wil dit incorporeren in zijn conceptie van geschiedtheorie. Hier tegenover plaatst hij de geschiedfilosofische visie van Ankersmit, die zichzelf een 'smalle taak' zou

toekennen, vooral omdat hij zich niet wil bezighouden met de methodologische vragen van de geschiedwetenschap, maar uitsluitend met de 'suprastructuur' ervan. Deze visie wordt vervolgens voor het gemak gelijkgesteld met 'de' (analytische) geschiedfilosofie. Dit is een ontoelaatbare manoeuvre, te meer omdat ik kennelijk ook met deze visie word geïdentificeerd. Uit mijn artikel 'Geschiedenis en filosofie' blijkt echter zonneklaar dat ik niet alleen de methodologie tot de geschiedfilosofie reken, maar ook dat ik absoluut geen breuk met de historische praktijk voorsta. Om aan te geven hoe ik het program van de geschiedfilosofie opvat heb ik niet voor niets enkele citaten van Collingwood gegeven, waaruit het een en ander maar al te duidelijk blijkt. Collingwood spreekt van een filosofie van de geschiedenis, die 'arises by an absolute necessity out of the practice of historical thinking', over 'the problems of how he (de historicus) ought to handle historical materials and what kind of results he ought to aim at attaining' en stelt zelfs dat 'the philosophy of history, so understood, is the methodology of history' (T&G, 114). Me dunkt, duidelijker kan het niet. Verder zou ik er op willen wijzen dat ik in mijn boek over Collingwood (8) niet alleen uitvoerig ben ingegaan op de wijze waarop deze ideeën door hem zijn uitgewerkt, maar dat zelfs de centrale these ervan is te laten zien hoe de geschiedfilosofie van Collingwood en zijn praktijk als archeoloog en historicus op elkaar zijn betrokken en elkaar zelfs wederzijds hebben beïnvloed. Het is niet voor niets dat juist Goldstein aandacht heeft besteed aan dit cruciale aspect van Collingwoods geschiedfilosofie en zijn *Historical knowing* (een van de uitgangspunten voor Van den Braembussches pragmatische geschiedfilosofie) is dan ook mede op deze filosofie gebaseerd. (9)

We zijn hiermee dus wel heel ver verwijderd van de grondslag die Van den Braembussche aan zijn pragmatische geschiedfilosofie en Jansen aan zijn geschiedtheorie willen geven: deze blijkt immers uit de 'analytische geschiedfilosofie' zelf voort te komen en zelfs uit de boezem ervan, omdat Collingwood niet alleen als de meest belangwekkende vertegenwoordiger van de Angelsaksische geschiedfilosofie moet worden beschouwd, maar ook als de 'grondlegger' van de moderne kritische geschiedfilosofie. Verder zou ik met nadruk willen stellen dat de voorstelling van zaken als zou de geschiedfilosofie zich niet bezighouden met de geschiedkundige praktijk bepaald misplaatst is. Ter onderbouwing van hun standpunten hebben Van den Braembussche en Jansen er echter alle belang bij de kloof tussen filosofie en geschiedenis zo groot mogelijk voor te stellen, hiermee inspelend op de traditionele vooroordelen dienaangaande. De recente literatuur geeft echter een heel ander beeld te zien en in dit verband kan niet alleen worden gewezen op de recente geschriften van onder meer White, Munz, Goldstein, Ricoeur, Mandelbaum, Dray of McCullagh, maar ook op de bijdragen die onder meer in *History and theory* zijn verschenen. Het is illustratief dat Van den Braembussche zich in zijn karakterisering van de analytische geschiedfilosofie beperkt tot de discussies van zo'n 25 jaar geleden, met name die tussen Hempel en Dray (T&G, 47-53). Van iemand die zozeer het belang van moderne ontwikkelingen in de geschiedwetenschap benadrukt mag toch wel worden verwacht dat hij de moderne geschiedfilosofische literatuur niet verwaarloost.

Een tweede aspect dat centraal staat in Jansens geschiedtheorie is dat van de *context of discovery*. Hij gaat hierin zelfs verder dan Van den Braembussche, omdat deze naast de *context of discovery* de *context of justification* ook van belang blijft achten voor de geschiedfilosofie. Jansen, daarentegen, stelt voor de *context of discovery* te reserveren voor de geschiedtheorie en die van de *justification* voor de geschiedfilosofie. Ook van dit voorstel moet worden gezegd dat het totaal niet aansluit bij de moderne ontwik-

kelingen in de wetenschapsfilosofie. Het scherpe onderscheid tussen de *context of discovery* en de *context of justification* gaat immers terug op de positivistische wetenschapsfilosofie van Reichenbach en tegenwoordig is er nauwelijks een serieuze filosoof meer die deze filosofie aanhangt. Het is in dit verband interessant erop te wijzen dat de baanbrekende wetenschapsfilosofische studie van Popper *The logic of scientific discovery* heet (in 1935 verschenen onder de titel *Logik der Forschung*). Nu houdt Popper zich weliswaar zonder enige twijfel ook met het aspect van de *justification* bezig, maar deze kan bij hem juist niet strikt worden gescheiden van dat van de *discovery*. Het duidelijke bewijs hiervoor is, dat talloze vooraanstaande wetenschappers hebben verklaard dat hun onderzoekspraktijk in hoge mate door Poppers theorieën is beïnvloed. (10) Sinds Popper zijn de ontwikkelingen echter niet stil blijven staan. Deze ontwikkelingen, waarvan al ruim twintig jaar sprake is, kunnen worden gekarakteriseerd als een toenemende verschuiving van de belangstelling in de wetenschapsfilosofie naar vragen met betrekking tot de *context of discovery*, een belangstelling die gepaard gaat met een sterk historisch gerichte oriëntatie. Filosofen als Hanson, Kuhn, Feyerabend, Lakatos, Agassi en Toulmin hebben een belangrijke rol gespeeld in de betreffende discussies.

Van het voorstel het aspect van de *context of discovery* buiten de filosofie te houden heb ik nog nooit gehoord en er is dus weinig reden dit nu bij de geschiedwetenschap te doen. Het feit dat Jansen dat wel doet lijkt van zijn kant op het misverstand te berusten dat de *context of discovery* niet gerechtvaardigd hoeft te worden. Er is echter wel degelijk sprake van het probleem van een *logic of discovery* en de centrale vraag is juist hoe die logica gerechtvaardigd moet worden. Alleen Feyerabend is principieel van mening dat zo'n logica niet ontwikkeld kan worden ('anything goes'), terwijl iemand als Lakatos in dit verband juist een concrete theorie van 'research-programs' heeft ontworpen. Als Jansen zijn geschiedtheorie zich wil laten bezighouden met de *context of discovery*, dan moet ik hem dus wel waarschuwen dat hij zich hiermee in het strijdperk van de meest geavanceerde discussies binnen de wetenschapsfilosofie werpt. Het lijkt mij niet zo verstandig te bepleiten dat dit door niet-filosofen moet worden gedaan. Zo'n geschiedtheoreticus kan beter ook niet spreken over 'kennisaccumulatie' of een 'vooruitgangsoptiek', zoals door Jansen bij de omschrijving van een van de 'provincies' van de geschiedtheorie wordt gedaan: in de huidige *context of discovery*-discussies zijn deze begrippen immers bij uitstek problematisch; als dit al bij de natuurwetenschappen het geval is, hoe moet de geschiedwetenschap er dan wel voorstaan? Op een andere interessante vraag, namelijk in hoeverre in de geschiedwetenschap - in tegenstelling tot de natuurwetenschappen - niet zozeer 'ontdekkingen', alswel interpretaties centraal staan, kan ik hier niet nader ingaan.

Het voorgaande moge duidelijk maken dat ik volstrekt geen heil zie in een geschiedtheorie als bemiddeling tussen geschiedfilosofie en 'gewone' geschiedwetenschap. Ik kan er niet meer in zien dan het product van de onuitroeibare Nederlandse gewoonte alles in hokjes in te delen en hier alle heil van te verwachten bij de oplossing van problemen (de voorstellen van Romein en Offringa zijn er ook illustraties van). Het is in ieder geval opvallend dat bij de in het buitenland gevoerde discussies over de verhouding tussen filosofie en geschiedwetenschap hiervan geen sprake is. (11) Over deze verhouding zou ik tenslotte het volgende willen opmerken.

Van Romeins theoretische geschiedenis heb ik gezegd dat de meeste onderdelen ervan 'bij uitstek filosofische implicaties hebben' (T&G, 110). Hetzelfde kan worden gezegd van Jansens ge-

schiedtheorie. Jansen onderschrijft in verband met mijn opmerking de reactie van Offringa, dat alle problemen wijsgerige implicaties hebben, zonder dat ze daardoor specifiek wijsgerig worden. Van mijn kant zou ik hierop in de eerste plaats willen reageren door te stellen dat niet alle problemen wijsgerige implicaties hebben: dit geldt bijvoorbeeld niet voor problemen die ik zou kunnen hebben met mijn auto of het onderhouden van mijn tuin. Van menselijke handelingen bijvoorbeeld kan echter wel worden gesteld dat zij ethische implicaties (uiteraard in soorten en gradaties) hebben, waarmee inderdaad niet is gezegd dat zij altijd specifiek ethisch worden. Ik kan het hier geheel eens zijn met Offringa, maar begrijp niet waarom een ethicus zich daarom niet met die ethische implicaties zou mogen en zelfs moeten bezighouden. (Zo heeft ook ieder maatschappelijk verschijnsel een historische achtergrond, waar een historicus zich mee bezig kan houden; dit houdt echter evenmin in dat alle maatschappelijke verschijnselen specifiek historisch zouden zijn). Ik ben het evenzo eens met Jansen dat er ook sprake kan zijn van andere implicaties dan filosofische; om bij het voorbeeld van menselijke handelingen te blijven: deze hebben natuurlijk ook implicaties op bijvoorbeeld psychologisch of sociologisch niveau, maar een ethicus houdt zich hier nu eenmaal niet mee bezig. Mutatis mutandis geldt dit ook voor de verhouding tussen geschiedfilosofie en geschiedwetenschap. Bepaalde methodologische, ken-theoretische of wetenschapstheoretische problemen, evenals probleemgebieden als die van de causaliteit of objectiviteit, hebben nu eenmaal bij uitstek filosofische implicaties, zoals problemen als die van de abortus of euthanasie bij uitstek ethische implicaties hebben (voor alle duidelijkheid: ethiek is een onderdeel van de filosofie). Geschiedfilosofen en (medische) ethici zijn mensen die zich in het bijzonder met dit soort problemen bezighouden. Dit wil echter niet zeggen dat 'gewone' historici of artsen hier niets mee te maken hebben. Integedeel, zij zijn het juist die in hun praktijk met dergelijke problemen worden geconfronteerd en filosofen kunnen deze rol niet van hen overnemen. Wat de filosofie wel kan is dergelijke probleemgebieden nader analyseren en verhelderen, waardoor het inzicht kan worden vergroot, hetgeen op zijn beurt voor de praktijk van direct belang kan zijn. Wat de geschiedwetenschap betreft is in dit verband geen behoefte aan een geschiedtheorie als intermediair, omdat de historicus hiermee een directe toegang tot de kern van de problemen wordt ontzegd. Een kritisch historicus zal aan een dergelijke vorm van bevoogding weinig behoefte hebben.

NOTEN

- 1 J. Romein, *Historische Lijnen en Patronen* (Amsterdam, 1976) 253.
- 2 R. Aron, *La Philosophie Critique de l'Histoire* (Parijs, 1969) 15.
- 3 In het Pools verschenen in 1973 (Warschau) en in 1976 in een Engelse vertaling (Dordrecht).
- 4 Zie de bespreking van Topolski's boek in *History and Theory*, XVIII (1979) 243-250.
- 5 De logische consistentie van het geheel ontgaat mij eerlijk gezegd. Kuhns theorie is immers juist bij uitstek gericht tegen de traditionele opvatting dat de geschiedenis van de wetenschap een vooruitgang te zien zou geven: de kern van zijn theorie houdt in dat er plaats van een rationele vooruitgang alleen sprake is van irrationele paradigma-wisselingen. Dit is dus heel iets anders dan de 'groei en logika van de historische kennis', zoals van den Braembussche de kern van zijn pragmatische geschiedfilosofie samenvat (*Taal en Geschiedenis*, 54).
- 6 Zie G. Nuchelmans, *Overzicht van de Analytische Wijsbegeerte* (Antwerpen/Utrecht, 1969).
- 7 W.H. Walsh, *An Introduction to Philosophy of History* (Londen, 1970) 16-17 en W.H. Dray, *Philosophy of History* (Englewood Cliffs, 1964) 1-3.
- 8 W.J. van der Dussen, *History as a science. The Philosophy of R.G. Collingwood* (Den Haag, 1981).
- 9 L.J. Goldstein, *Historical Knowing* (Austin, 1976). Zie van Goldstein ook "Collingwood on the constitution of the historical past" in: M. Krausz, ed. *Critical Essays on the Philosophy of R.G. Collingwood* (Oxford, 1972) 241-267.
- 10 Zie bijvoorbeeld B. Magee, *Popper* (Londen, 1973) 9-10.
- 11 Zie bijvoorbeeld S. Hook, ed. *Philosophy and History. A Symposium* (New York, 1963) en D. Carr e.a., ed. *Philosophy of History and Contemporary Historiography* (Ottawa, 1982).